

УДК 630*187(477)

В.В. Горошко, О.С. Швачка

*Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва***ЛІСИСТІТЬ ВОДОЗБОРІВ І РОЛЬ ЛІСІВ НА ВОДОЗБОРАХ РІК, НА ПРИКЛАДІ СІВЕРСЬКОГО ДОНЦЯ**

Розглянуто стан питання ролі лісів і лісистості водозбору річки Сіверський Донець та її приток.

Ключові слова: водозбір, Сіверський Донець, лісистість, функції лісів.

У межах долини річки Сіверський Донець зосереджено переважну більшість лісів Харківської області. За останні кілька сотень років лісистість водозбору Сіверського Донця змінювалася. Водозбір цієї річки та її приток у XVI – XVII ст. мав доволі високу лісистість [5]. На початку XVII ст. обидва береги річки біля Чугуєва були вкриті лісами, а вже на початку XX століття вони були фактично повністю знищені на 20 і більше кілометрів від міста [5]. Здебільшого зменшення лісистості відбувалося під дією антропогенних явищ – вирубань лісів проводилося з метою збільшення площ для сільськогосподарського виробництва, будівництва та опалення населених місць, для потреб кораблебудування та ін. Зменшення покритої лісом площі стало причиною порушення нормального гідрологічного режиму річки, вона стала менш повноводною, обідніла фауна річки та прилеглих до неї територій [4]. Сучасні данні щодо лісистості водозбору річки Сіверський Донець та його основних приток відсутні.

Сучасне суспільство використовує природні ресурси однобоко, що веде за собою, безповоротну втрату продуктивних земель, погіршення якості та зменшення водних запасів [3], зокрема порушення природного ландшафту та екологічної рівноваги водозбору річки Сіверський Донець. Зважаючи на важливі захисні та інші екологічні функції лісів на водозборах, збільшення лісистості водозборів не лише посилить екологічні функції лісів, а й загалом підвищить рівень екологічної стійкості водозборів [15]. Тому дослідження лісистості водозбору р. Сіверський Донець та її приток набуває нового значення, а проведенні лісового господарства на водозбірній основі є одним з найбільш актуальних.

Ліси на водозборі р. Сіверський Донець поряд з виконанням різноманітних захисних, рекреаційних, соціальних функцій задовольняють, у певних розмірах, потреби народного господарства у деревині. Відомо, що ще за часів Петра I ліси по берегах р. Сіверський Донець вирубували для потреб кораблебудування [5]. Чимало лісів було вирубано для потреб селітроваріння, дьогтекуріння та інш., що, як ми вже зазначали, призвело до значного зменшення площі лісів по берегах водозбору річки Сіверський Донець.

Серед захисних функцій лісів водозбору річки Сіверський Донець можна виділити берегозахисну, протиерозійну, кольматуючу, руслостабілізуючу,

водорегулюючу та інші.

Берегозахисна функція полягає у зменшенні процесу розмиву берегів річки шляхом здійснення хвилерізного впливу на руйнівну дію річкового потоку [14]. Ліси у заплаві водозбору річки Сіверський Донець виконують кольматуючу функцію. Як зазначає В.П. Ткач [14] вони виконують роль своєрідного фільтру, що затримує продукти діяльності річкового стоку.

Захищаючи ґрунти від ерозії, ліси на водозборі річки Сіверський Донець виконують протиерозійну роль. У своїх роботах академік С.С. Соболев [12] зазначає, що ліс є найбільш дієвим та могутнім засобом боротьби з ерозією ґрунтів. О.І. Пилипенко [8] вказує на те, що кореневі системи лісової рослинності скріплюють ґрунти, дренують їх і сприяють переведенню поверхневого стоку у підземний. Своєю чергою лісова підстилка має також доволі високі протиерозійні властивості, завдяки значній її вологемкості та водопроникливості.

Водоохоронне та водорегулююче значення лісів водозбору річки Сіверський Донець полягає у тому, що вони сприяють рівномірному надходженню води у джерела (особливо у період посух), захищають річку від засмічування й забруднення. Як зазначає А.Г. Міхович [6], ліси збільшують опади, а також перехоплюють поверхневий весняний стік, який потім повільно у вигляді підґрунтового стоку стікає з водозбору до певних понижень рельєфу та потрапляє у річковий стік лише у літній період.

Ліси на водозборі р. Сіверський Донець відіграють роль природних фільтрів: - певною мірою здатні зменшувати вміст пестицидів, що потрапляють у річкову воду. За ствердженням Д.Г. Тихоненка [13], при зменшенні площі лісів на водозборі р. Сіверський Донець активізуються процеси ерозії та дефляції ґрунту, при цьому значно збільшується вміст твердих часток у річці.

Ліси на водозборі р. Сіверський Донець відіграють важливі середовищнотвірні функції. Завдяки лісам зменшується контрастність температур, збільшується зволоження повітря, подовжується період сніготанення, зменшується інтенсивність паводку [14]. Ліси на водозборах мають значення природного і ефективного нейтралізатора можливого стихійного лиха і оптимізатора сприятливих для людини екологічних умов

Важливість рекреаційної функції лісів водозбору річки Сіверський Донець підтверджено проведеними дослідженнями М.В. Ромашова та Г.Я. Дудника [11]. Як зазначає В.П. Ткач [14], ступінь рекреаційного навантаження на ліси водозборів річок залежить від естетичної привабливості, санітарно-гігієнічних функцій лісу, а також площ населених пунктів і величини індустріалізації конкретного водозбору. Все це має бути враховане під час розробки заходів щодо оптимізації систем господарювання на певному водозборі. У своїх роботах В.П. Ворон [1] відмічає, що більшість лісів водозбору р. Сіверський Донець знаходяться в зоні інтенсивної рекреації, а також у зоні з доволі високим ризиком

забруднення, їх стан погіршується, а продуктивність знижується. Як наслідок, знижуються екологічні функції, що виконують ліси на водозборі.

Установлено, що екологічні функції лісів, зокрема водоохоронні та водозахисні, переважно залежать від їх стану та продуктивності [2, 10]. Відсутність даних щодо продуктивності лісів на водозборі р. Сіверський Донець обумовлює необхідність відповідних досліджень. Загалом, стан та продуктивність лісів Харківщини вченими вивчається доволі давно та ретельно. Серед них Г.М. Висоцький, І.І. Томашевський, Г.Г. Махов. Їх дослідження були широко висвітлені у лісівничій літературі - „Лесной журнал” (випуск 9-10, 1906 рік; випуск 2, 1908 рік; випуск 8-9, 1912 р.; „ Вісті Харківського сільськогосподарського інституту ” (випуск 10), 1928 рік, „ Грунти України ” Г.Г. Махова (1930 р.). Г.М. Висоцький, відмічаючи велику цінність лісів Чугуєво-Бабчанської дачі як дослідницького об'єкту, зазначав, що „...ці ліси єсть майже вичерпуючий об'єкт лісостепової зони в найтипівішому співвідношенні двох-трьох основних формацій (типів у широкому масштабі)...” . Але при цьому ліси переважно розглядали як елемент географічного середовища у межах державних підприємств лісового господарства або їх територіальних одиниць – лісництв, без урахування особливостей водозбору приток середньої течії річки Сіверський Донець.

Важливого значення набуває питання вивчення біорізноманіття лісів водозбору річки Сіверський Донець. Приєднання України до конвенції ООН з довкілля та розвитку висуває певні зобов'язання щодо вирішення проблем збереження та невиснажливого використання біорізноманіття на національному, регіональному та локальному рівнях [9]. Оцінка продуктивності і біорізноманіття лісів не можлива без вивчення типологічної структури водозборів, а також закономірностей формування едатопів та типів лісу в їх межах. У своїх працях В.П. Ткач [14] досліджував типологічне різноманіття заплав річок, при цьому інші частини водозборів (присітковий, привододільний фонди) дослідженнями не охоплювалися. Проведенні дослідження не розкривають закономірностей формування та поширення різних типів лісу в межах усього водозбору, а зосереджено на вивченні заплав річки. І.С. Нейко [7] досліджував закономірності формування та поширення свіжої кленово-липової та свіжої ясенєво-липової діброви на водозборах приток середньої течії р. Сіверський Донець, при цьому інші типи лісу та едатопи не враховувалися.

Висновок. Аналіз опублікованих праць свідчить, що проведені в лісах водозбору р. Сіверський Донець результати досліджень, які, надають можливість простежити тенденцію в зміні лісистості водозбору, деякою мірою пояснюють причини її зміни, указують на важливі функції, що виконують ліси водозбору. Але результати цих досліджень належним чином не дають можливість здійснити оцінку біорізноманіття, продуктивності та стану лісів водозбору середньої течії

р.Сіверський Донець зокрема основних її приток. Відсутність сучасних даних щодо фактичної лісистості водозборів приток річки Сіверський Донець, а також необхідність визначення рівня оптимальної водоохоронної лісистості є актуальними питаннями, що потребують подальшого начального дослідження.

Бібліографічний список: 1. Ворон В.П. Моніторинг та підвищення стійкості антропогенного порушення лісів. Збірник рекомендацій УкрНДІЛГА. -Харків: Нове слово, 2011. - 304 с. 2. Воронков Н.А. Элементы влагооборота лесных водосборов.// - Доклады советских ученых на международном симпозиуме по влиянию леса на внешнюю среду. Т. I, М., 1970, с 79–98. 3. Геник Я.В. «Фітомеліорація та рекультивація як складники сталого розвитку територій» Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.12 – С. 8 – 12. 4. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Харківській області за 2006 рік. Харків, 2007 рік, 105 с. 5. Куракин Л.В. Ліси Харківщини. – Х «Журналіський фонд Слобожанщини». – 2006 – 324 с. 6. Михович А.И. Влияние лесных насаждений на речной сток территории Украины. - Труды 4-го Всесоюзного гидрологического съезда, 1976, т.4, с. 488-492. 7. І.С Нейко., О.П Марценюк. Оцінка стану лісових екосистем у контексті збалансованого лісокористування та забезпечення екологічної стабільності ландшафтів України Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.10 – С. 65 – 70. 8. Пилипенко О.І., Юхновський В.Ю, Ведмідь М.М. Системи захисту ґрунтів від ерозії. - К., культурно-освітній, видавничо-поліграфічний центр "Златояр", 2004 - 435 с. 9. Приходько Н.Н. Олейник В.С. Экологические функции лесных насаждений//Мелиорационная роль лесных насаждений – Харьков. 1986, с 79 -81. 10. Рахманов В. В. Лесная гидрология. Итоги науки и техники, сер. Лесоведение и лесоводство.–М.: ВИНТИ, 1981, т. 3.–182 с. 11. Ромашов Н.В.,Дудник Г.Я. Лесоводственно-социологическая оценка пойменных лесных рекреационных территорий с использованием метода математического моделирования // Тез. Докл. Всем. науч-тех. сов. "О состоянии и мерах по улучшению ведения хозяйства в пойменных лесах Европейской части СССР".: М.-1981.-69-71 с. 12. Соболев С.С. Эрозия почв СССР и борьба с нею. – М.: Изд-во МЛТИ, 1973.-98с. 13. Тихоненко Д.Г., Горін М.О., Лактіонов М.І., Грунтознавство. – К.: Вища освіта. – 2005. – 703с. 14. Ткач В.П.. Заплавні ліси України - Харків: «Право», 1999 рік – 367 с. 15. Хафизов Айрат Райсович, Кутляиров Дамир Наилевич. Экологическая устойчивость водосборов Башкирского Зауралья. Вестник Федерального государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования "Московский государственный агроинженерный университет им. В.П. Горячкина". 2009 р. с. 58 – 61. 16. Шаталов В.Г. Лесоводственные основы ведения хозяйства пойменных лесах (Методические рекомендации). - М.:ВАСХНИЛ, 1990.-36 с. 17.Рахманов В. В. Лесная гидрология. Итоги науки и техники, сер. Лесоведение и лесоводство.–М.: ВИНТИ, 1981, т. 3.–182 с.

В.В. Горошко, А.С. Швачка

***ЛЕСИСТОСТЬ ВОДОСБОРА И РОЛЬ ЛЕСОВ НА ВОДОСБОРАХ РЕК,
НА ПРИМЕРЕ РЕКИ СЕВЕРСКИЙ ДОНЕЦ***

Рассмотрен вопрос роли лесов водосбора реки Северский Донец и ее приток.

Ключевые слова: водосбор, Северский Донец, лесистость, функции лесов.

V.V. Goroshko, A.S. Shvachka

***WOODED OF AQUATIC COLLECTION AND ROLE OF THE FORESTS ON AQUATIC
COLLECTIONS OF THE RIVERS, INCLUDING THE RIVERS SIVER DONEZC***

The question of role of the forests of aquatic collection of the river is considered in theory Siver Donezc and her influx.

Keywords: aquatic collection, Siver Donezc, wooded, functions of the forests.